



SIVILOMBUDSMANNEN

Forebyggingsenheten

BESØKSRAPPORT

Telemark fengsel, Kragerø avdeling

1.-2. november 2016



SIVILOMBUDSMANNEN

Telemark fengsel, Kragerø avdeling
Fengselsleder Runar Jacobsen
Dokumentsenter, Postboks 694
4302 Sandnes

Legevakten Kragerø kommune
Leder Tore Klausen
Pb. 128
3791 Kragerø

Vår referanse
2016/2457

Deres referanse

Vår saksbehandler
Jonina Hermannsdottir

Dato
12.12.2016

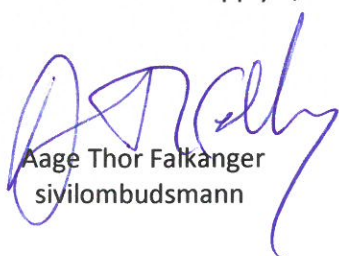
Oversendelse av rapport etter besøk til Telemark fengsel, Kragerø avdeling 1.-2. november 2016

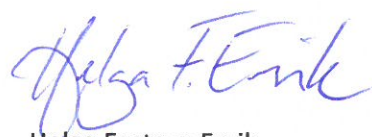
Det vises til Sivilombudsmannens forebyggingsenhets besøk til Telemark fengsel, Kragerø avdeling 1.-2. november 2016.

Vedlagt følger rapporten for besøket. Vi ber om at denne blir gjort tilgjengelig for innsatte, ansatte og andre som ønsker det.

Sivilombudsmannen ber om å bli orientert om oppfølgingen av rapportens anbefalinger innen medio mars 2017.

Fengsel og legevakt bes utforme sine svar slik at de kan offentligjøres. Dersom svarene inneholder opplysninger som ikke kan gjøres offentlig kjent, bes det om at det opplyses om det og sendes en sladdet versjon av svarene som kan offentligjøres. Det bes om at hjemmel for å unnta opplysningene oppgis. Med mindre annet blir opplyst, vil det bli lagt til grunn at svarene kan offentligjøres i sin helhet.


Aage Thor Falkanger
sivilombudsmann


Helga Fastrup Ervik
kontorsjef
forebyggingsenheten

Vedlegg

Kopi:

Justis- og beredskapsdepartementet
Kriminalomsorgsdirektoratet
Kriminalomsorgen region sør
Helse- og omsorgsdepartementet



SIVILOMBUDSMANNEN

BESØKSRAPPORT

Telemark fengsel, Kragerø avdeling

1.–2. november 2016

Innholdsfortegnelse

1	Om Sivilombudsmannens forebyggingsmandat.....	4
2	Tortur og umenneskelig behandling	5
3	Sammendrag	6
4	Gjennomføring av besøket	9
5	Om Telemark fengsel, Kragerø avdeling.....	10
5.1	Overgang til kvinnefengsel.....	10
5.2	Mannlige betjenter i kvinnefengsler.....	11
5.3	Fengselets sikkerhetsnivå	12
6	Beskyttelse og ivaretagelse.....	14
6.1	Følelse av trygghet.....	14
6.2	Særlig sårbare grupper	14
6.3	Bruk av dobbeltceller	15
7	Fysiske forhold og fellesskap	17
7.1	Celler	17
7.2	Fellesskap og utetid fra cella.....	17
7.3	Uteområdet.....	17
8	Mottaksrutiner og informasjon ved innkomst	19
8.1	Mottaksrutiner og innkomstamtale	19
8.2	Informasjon til utenlandske innsatte ved innkomst	20
9	Kontrolltiltak.....	21
9.1	Utelukkelse fra fellesskapet	21
9.2	Visitering	21
10	Arbeids- og aktivitetstilbud	23
10.1	Arbeidstilbud.....	23
10.2	Et verdig arbeidstilbud?	23
10.3	Skoletilbud	25
10.4	Andre aktivitetstilbud	26
11	Helsetjenesten	27
11.1	Helsetjenestens rutiner ved innkomst.....	27
11.2	Tilgang til helsetjenester under fengselsoppholdet	28
11.3	Konfidensialitet	29
11.4	Kvinnehelse	30
11.5	Psykisk helse og rusmestring	31
11.6	Medisinering	32
12	Kontakt med pårørende	33

12.1 Besøksrom.....	33
12.2 Barneansvarlig.....	33
12.3 Telefon	34

1 Om Sivilombudsmannens forebyggingsmandat

På bakgrunn av Norges tilslutning til tilleggsprotokollen til FNs torturkonvensjon er Sivilombudsmannen gitt et eget mandat for å forebygge tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.¹ Det er opprettet en egen forebyggingsenhet ved Sivilombudsmannens kontor for å gjennomføre mandatet.

Forebyggingsenheten foretar regelmessige besøk til steder der mennesker er fratatt friheten, for eksempel fengsler, politiarrester, psykisk helseverninstitusjoner og barnevernsinstitusjoner. Besøkene kan være varslede eller uvarslede.

På bakgrunn av besøkene skal det avgis anbefalinger med sikte på å forebygge tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.

Sivilombudsmannen, ved forebyggingsenheten, har adgang til alle steder for frihetsberøvelse og til å føre private samtaler med personer som er fratatt friheten. Videre har enheten tilgang til alle nødvendige opplysninger av betydning for forholdene under frihetsberøvelse. Under besøkene søker enheten å avdekke risikofaktorer for krenkelse gjennom egne observasjoner og samtaler med de berørte. Samtaler med de frihetsberøvede er særlig prioritert.

I arbeidet med å ivareta forebyggingsmandatet har Sivilombudsmannen også utstrakt dialog med nasjonale myndigheter, sivilt samfunn og internasjonale menneskerettighetsorganer.

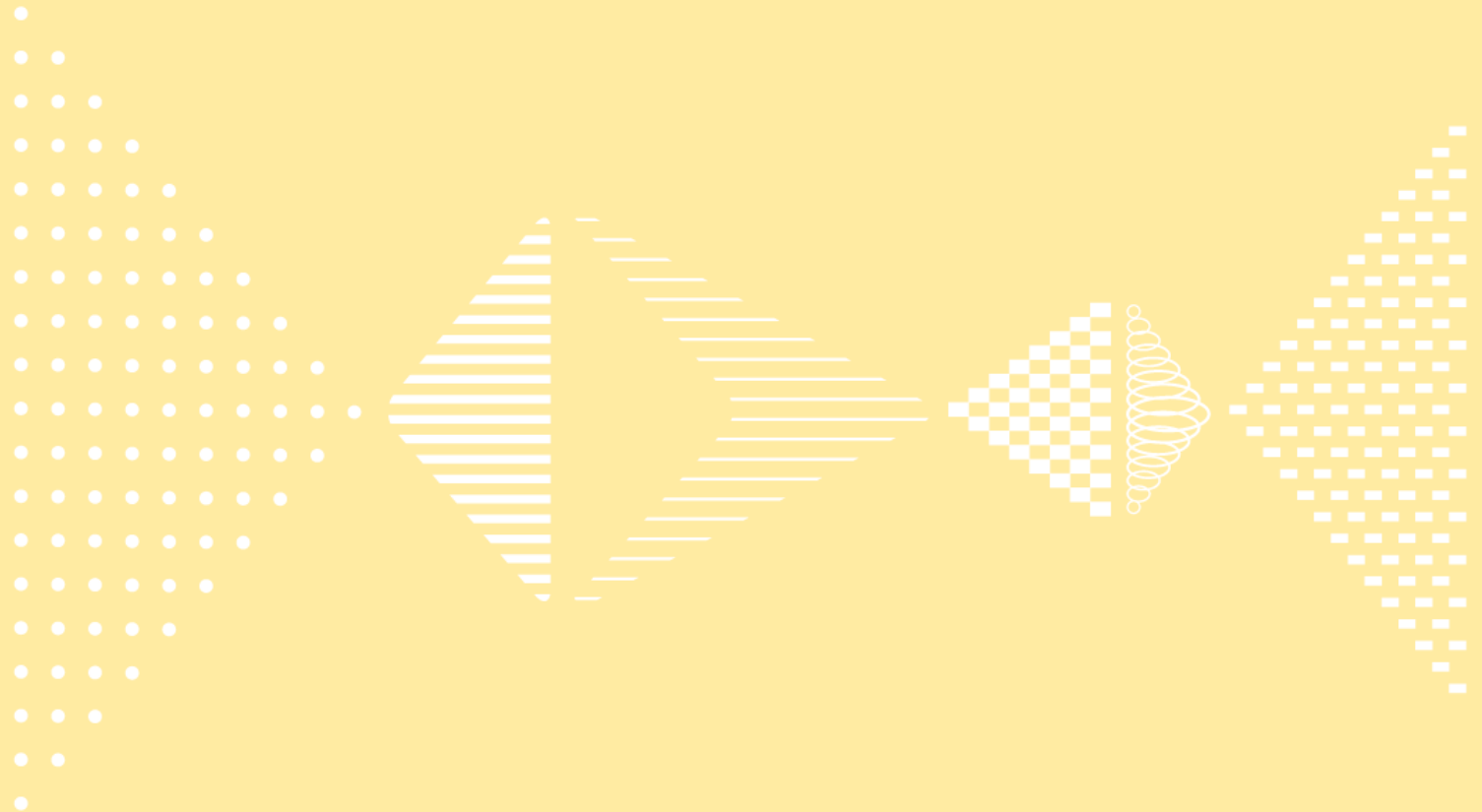
¹ Sivilombudsmannsloven § 3 a.

2 Tortur og umenneskelig behandling

Forbudet mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff er slått fast i en rekke internasjonale konvensjoner som er bindende for Norge.

Sentralt står FNs konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (torturkonvensjonen) vedtatt i 1984. I tillegg nedfelles det samme forbudet i blant annet FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (artikkel 7), FNs barnekonvensjon (artikkel 37), FNs konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (artikkel 15) og den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (artikkel 3). Norge har sluttet seg til alle disse konvensjonene.

Mennesker som er fratatt friheten er mer sårbare for brudd på forbudet mot tortur og umenneskelig behandling. Dette er bakgrunnen for at en tilleggsprotokoll til FNs konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff ble vedtatt av FN i 2007.



3 Sammendrag

Sivilombudsmannens forebyggingsenhet besøkte Telemark fengsel, Kragerø avdeling 1.–2. november 2016. Datoen for besøket ble ikke varslet på forhånd. Telemark fengsel, Kragerø avdeling har et høyt sikkerhetsnivå og har plass til 18 kvinnelige innsatte.

Fengselets ledelse og de øvrige ansatte bisto velvillig under hele besøket og forebyggingsenheten fikk raskt utlevert all informasjon som ble etterspurt.

Telemark fengsel, Kragerø avdeling har vært et mannsfengsel siden slutten av 1800-tallet, men ble gjort om til et kvinnefengsel i januar 2016. Beslutningsgrunnlaget for å gjøre om fengselet til et kvinnefengsel er ukjent og dette er ikke en prosess som har inkludert eller involvert ledelsen ved fengselet.

I forbindelse med overgangen til kvinnefengsel var det blitt gjennomført møter med Bredtveit og Sandefjord fengsler, men de ansatte på avdeling Kragerø hadde ikke mottatt kurs eller opplæring i å håndtere særskilte utfordringer for kvinnelige innsatte eller om internasjonale standarder som gjelder særlig for denne gruppen.

Prinsippet om at ingen skal sone under strengere forhold enn det som er nødvendig, regnes som et grunnprinsipp i norsk kriminalomsorg. Under besøket fremkom det imidlertid opplysninger som tilsa at mangel på soningsplasser for kvinner i fengsler med lavere sikkerhetsnivå gjorde at flere innsatte i Kragerø fengsel var plassert på et høyere sikkerhetsnivå enn deres sak tilsa. Sivilombudsmannen vil følge dette opp i samtaler med Justis- og beredskapsdepartementet.

De innsatte ga jevnt over uttrykk for at de følte seg trygge, ble behandlet med respekt, fikk hjelp når de trengte det og at de følte seg godt ivaretatt av de ansatte. De følte det også som trygt at fengselet var mindre og hadde en stabil ansattegruppe. Visitering og urinprøvetaking av innsatte syntes alltid å bli foretatt av kvinnelige betjenter.

Flere innsatte hadde daglig omsorg for barn ved innsettelsen. Det fantes likevel ikke en barneansvarlig i fengselet, og den barneansvarlige ved avdeling Skien hadde ikke besøkt Kragerø avdeling etter at dette var blitt omgjort til kvinnefengsel.

Informasjonsmaterialet fra fengselet var i svært begrenset grad oversatt til andre språk til tross for at det kom frem at omtrent 50 prosent av innsatte til enhver tid er utenlandske. Forebyggingsenhetens funn tydet på det ble brukt tolk i forbindelse med forkynning av dokumenter eller i helsesamtaler. Fengselet benyttet seg også enkelte ganger av advokatenes tolk til å gi innsatte beskjed. Utover dette var det lite som tydet på at fengselet benyttet seg av tolketjenstener overfor utenlandske innsatte i særlig grad, heller ikke i forbindelse med innkomst.

Luftegården fremsto som svært lite egnet. Det var ytterligere belastende at det ikke fra noe sted i fengselet, inkludert luftegården og fellesrommet i øverste etasje, var mulig å se lenger enn noen få meter. Cellene som vendte inn mot byggets bakside så rett inn i fjellveggen 1-2 meter bak. De store begrensningene i mulighet for fysisk aktivitet i friluft bidro til at Kragerø fengsel ikke fremstod som egnet for lengre opphold og for gravide innsatte.

Kontaktbetjentordningen fremstod som velfungerende.

Gjennomgang av rutiner for avdelingene viste at alle avdelingene overholdt den europeiske torturforebyggingskomités (CPT) anbefaling om minimum utetid fra celle.

Arbeidstilbudet ved fengselet fremsto imidlertid som svært ensidig og uten fysisk tilrettelegging av oppgavene. Dette var heller ikke et arbeidstreningstilbud som ville gi kvalifikasjoner til å delta i arbeidslivet etter endt straffegjennomføring. Flere innsatte uttrykte misnøye med arbeidstilbudet på verkstedet, både når det gjaldt innhold og mangel på relevans for arbeidslivet utenfor fengselet. Skoletilbudet var i stor grad basert på selvstudium med begrensede ressurser til undervisning.

Gjennomgående fremsto helsetjenesten som velfungerende på sentrale områder, og ledelsen ved helsetjenesten ga inntrykk av å ha høy bevissthet rundt de ulike helseutfordringene kvinner i fengsel kan møte. Samtidig kom det frem at det var forhold ved helsetjenestekontorenes utforming og utdelingen av medisiner som var problematiske med hensyn til konfidensialitet.

Innsatte hadde ikke tilgang til rusmestringstiltak utover såkalt «russamtale» dersom urinprøve avdekket rusmisbruk.

De innsatte hadde ikke mulighet for å bruke Skype eller tilsvarende moderne kommunikasjonsmidler.

Anbefalinger

Beskyttelse og ivaretagelse

Bruk av dobbeltceller

- Fengselet bør utvise stor forsiktighet med å plassere innsatte på dobbeltcelle. Der dette gjennomføres bør det baseres på frivillighet etter en grundig risikovurdering av sammensettingen av innsatte.

Fysiske forhold og fellesskap

Uteområdet

- De innsatte bør sikres muligheter for fysisk aktivitet i friluft som tilfredsstiller internasjonale standarder.
- Luftegården bør oppgraderes, slik at den blir på nivå med andre høysikkerhetsfengsler og tilpasset lengre soningstid.

Mottaksrutiner og informasjon ved innkommst

Informasjon til utenlandske innsatte ved innkommst

- Det bør sikres at alle innsatte ved innkommst mottar muntlig og skriftlig informasjon om sine rettigheter og fengselets rutiner på et språk de forstår.
- Fengselet bør sikre at utenlandske innsatte som har behov for det, gis mulighet for bruk av tolk ved behov også i tiden etter innkommstfasen. Særlig gjelder dette innsatte som snakker lite eller ingen engelsk.

Kontrolltiltak

Visitering

- Kragerø fengsel bør ta opp med Kriminalomsorgsdirektoratet hjemmel for å benytte politiets ansatte eller helsepersonell ved visitasjoner av innsatte.

Arbeids- og aktivitetstilbud

Et verdig arbeidstilbud?

- Fengselet bør legge til rette for at innsatte kan få tilgang til flere arbeidsoppgaver, som i større grad kvalifiserer for arbeidslivet.
- Fengselet bør inngå en dialog med arbeidstilsynet for å få en vurdering av om arbeidsforholdene ved verkstedet tilfredsstiller arbeidstilsynets krav.

Helsetjenesten

Helsetjenestens rutiner ved innkomst

- Nye innsatte bør få helsevurdering av lege, eller sykepleier som rapporterer til lege, helst i tilknytning til inkomstsamtale eller senest i løpet av ett døgn.

Konfidensialitet

- Helsetjenestens lokaler må tilrettelegges slik at innsatte kan ha en fortrolig samtale med helsetjenesten uten å risikere at samtalen blir overhørt.
- Innsatte skal ikke måtte oppgi opplysninger om medisinbruk til betjener ved innregistrering til fengselet.

Kvinnehelse

- Graviditet bør kartlegges ved innkomst.
- Gravide kvinner bør ikke sone ved Kragerø fengsel.

Medisinering

- Fengselet og helseavdelingen bør samarbeide for å finne alternativer til medisinutdeling slik at helsemessig taushetsplikt blir ivaretatt.
- Fengselet bør sørge for at alle ansatte som deler ut medisiner til innsatte har nødvendig godkjenning.

Kontakt med pårørende

Barneansvarlig

- Kragerø fengsel må sørge for at det blir etablert faste rutiner for at barneansvarlig besøker fengselet, alternativt at det opprettes egen barneansvarlig person i Kragerø fengsel.

Telefon

- For at mødre skal kunne opprettholde god kontakt med sine barn under fengselsopphold, bør fengselet legge til rette for at innsatte kan få tilgang til Skype eller tilsvarende gratis kommunikasjonsløsning.

4 Gjennomføring av besøket

I september ble Telemark fengsel, Kragerø avdeling varslet om at Sivilombudsmannen ønsket å gjennomføre et besøk til fengselet i perioden november–desember 2016. Nærmere dato for besøket ble ikke gitt.

Under besøket gjennomførte forebyggingsenheten befaring av avdelingene, fellesrom, mottaksrom, besøksrom, treningsrom, helseavdelingen, verksted og luftegård.

På besøkstidspunktet var det 14 innsatte i fengselet. Forebyggingsenheten gjennomførte til sammen 12 samtaler med innsatte. Disse ble foretatt på innsattes celler. Intervjuene foregikk enten på norsk eller engelsk. Det ble benyttet tolk under ett av intervjuene.

Underveis i besøket ble det gjennomført samtaler med fengselslederen, fengselsbetjenter og helsetjenesten. Samtale med lederen for helsetjenesten ble foretatt i etterkant av besøket.

Besøket ble avsluttet med et møte med fengselsleder hvor foreløpige funn ble presentert. Besøket ble godt tilrettelagt av fengselet.

Under besøket deltok følgende fra Sivilombudsmannens kontor:

- Helga Fastrup Ervik, kontorsjef, jurist
- Jonina Hermannsdottir, seniorrådgiver, kriminolog
- Christian Ranheim, seniorrådgiver, jurist
- Jonatan Michaeli, rådgiver, jurist ved klagesaksavdeling hos Sivilombudsmannen

5 Om Telemark fengsel, Kragerø avdeling

Telemark fengsel, Kragerø avdeling er en av to avdelinger ved Telemark fengsel. Den andre er Skien avdeling. Telemark fengsel, Kragerø avdeling (heretter kalt Kragerø fengsel) er et høysikkerhetsfengsel med plass til 18 kvinnelige innsatte.

Fengselet har to avdelinger. Avdeling A har 12 enkeltceller, mens avdeling B har 3 dobbeltceller.

Det er ingen sikkerhetscelle eller sikkerhetsseng ved Kragerø fengsel.

Kragerø fengsel ble omgjort til kvinnefengsel i januar 2016. Kapasitetsutnyttelsen fra 1. april var på 95,6 prosent.

Gjennomsnittlig domslengde for innsatte var 1402 dager eller omtrent 3,8 år.

På besøkstidspunktet var 4 av 14 innsatte utenlandske. I følge fengselsleder er det vanlig at opptil 50 prosent av innsatte er utenlandske.

Fire innsatte, derav tre utenlandske, var registrert med daglig omsorg for barn.

5.1 Overgang til kvinnefengsel

Kragerø fengsel ble bygget på slutten av 1800-tallet og har vært i bruk som fengsel siden. Før 2016 var det et mannsfengsel, som i økende grad ble brukt for varetektsplasser i senere år.

I slutten av 2015 mottok fengselet et pålegg fra Kriminalomsorgsdirektoratet om å omgjøre fengselet til et kvinnefengsel, med åpning fra januar 2016. Kragerø fengsel er dermed Norges nyeste kvinnefengsel. Fra pålegget ble mottatt til den første kvinnen kom til fengselet gikk det fem uker. Beslutningsgrunnlaget for å gjøre om fengselet om til et kvinnefengsel er ukjent og dette er ikke en prosess som har involvert ledelsen ved fengselet.

I følge fengselsleder medførte den nye innsattegruppen først og fremst at noen arbeidsrutiner måtte endres. Dette gjaldt eksempelvis at det kun skulle være kvinnelige betjenter som foretok visitering av innsatte, var tilstede under urinprøvetaking og gjennomførte mottakelsen av nye innsatte. De to avdelingene ble også malt og til dels oppgradert. Ansatte beskrev overgangen som overveiende positiv. Flere beskrev det som mer meningsfullt å arbeide med kvinnelige innsatte.

I forbindelse med overgangen var det blitt gjennomført møter med Bredtveit fengsel og forvaringsanstalt, som er et høysikkerhetsfengsel for kvinner og Sandefjord fengsel, som er et lavsikkerhetsfengsel for kvinner. Betjenter ved Kragerø fengsel hadde imidlertid ikke mottatt kursing i særskilte utfordringer for kvinnelige innsatte eller internasjonale standarder som gjelder særlig for denne gruppen. Flere ansatte pekte blant annet på at relasjonen til innsattes barn var en langt større utfordring etter omleggingen (se kapittel 12.2 *Barneansvarlig*). Det samme gjaldt omfanget av psykiske lidelser (se kapittel 11.5 *Psykisk helse og rusmestring*).

Det var omtrent like mange kvinnelige og mannlige betjenter ved Kragerø fengsel. I samtaler med ansatte fremkom det at noen av dem hadde arbeidserfaring fra andre kvinnefengsler.

Det sitter til enhver tid i overkant av 200 kvinner i norske fengsler.² Dette utgjør 5.2 prosent av alle innsatte³ og er noe høyere enn snittet for kvinneandelen i fengsler i Europa.⁴ På verdensbasis er antall kvinner i fengsel økt betraktelig de siste 20 årene, mens den i Norge har vært relativt stabil.⁵

Internasjonal forskning viser at det lave antallet kvinner i fengsler sammenlignet med menn ofte fører til at fengselsadministrasjoner og fengsler blir organisert basert på behovene til mannlige innsatte.⁶ Det vises til at dette blant annet gjenspeiles i fengselsarkitektur, sikkerhet, tilgjengelige aktiviteter og helsetilbud.

Sivilombudsmannens forebyggingsenhet har i perioden 2014–2016 besøkt åtte fengsler hvor kvinner er til soning eller sitter i varetekt. I tillegg gjennomførte Sivilombudsmannens forebyggingsenhet i 2016 en undersøkelse om forholdene i alle norske fengsler og overgangsboliger som har både kvinnelige og mannlige innsatte.

Resultatet fra dette arbeidet er publisert i Sivilombudsmannens temarapport «Kvinner i fengsel – En temarapport om kvinners soningsforhold i Norge».⁷

5.2 Mannlige betjenter i kvinnefengsler

Forskyvningen i maktforhold som oppstår mellom mennesker når noen fratas friheten, kan av ulike grunner gjøre kvinner ekstra utsatte.

Internasjonale fengselsregler har ulike bestemmelser om mannlige ansatte i fengsler med kvinnelige innsatte. FNs standard for minimumsregler for behandling av innsatte, Mandelareglene, regel 81, sier følgende:

«No male staff member shall enter the part of the prison set aside for women unless accompanied by a woman staff member.

Women prisoners shall be attended and supervised only by women staff members. This does not, however, preclude male staff members, particularly doctors and teachers, from carrying out their professional duties in prisons or parts of prisons set aside for women.»

Den europeiske torturforebyggingskomiteens (CPT) standarder sier imidlertid at:

«As the CPT stressed in its 9th General Report, mixed gender staffing is an important safeguard against ill-treatment in places of detention. The presence of male and female staff can have a beneficial effect in terms of both the custodial ethos and in fostering a degree of normality in a place of detention.»⁸

² Statistisk Sentralbyrå Tabell: 10530: Innsatte, etter type fengsling, alder og kjønn. Per 1. januar 2014.

³ Ibid.

⁴ World Prison Brief, World Female Imprisonment List, tredje utgave (2015).

⁵ Statistisk Sentralbyrå Tabell: 10530: Innsatte, etter type fengsling, alder og kjønn.

⁶ Fair, Helen (2009) *International Review of Women's Prisons*, Prison Service Journal, 184, side 2: «A major consequence of the small proportion of women within the total prison population is that prisons and prison systems tend to be organized on the basis of the needs and requirements of the male prisoners.»

⁷ Sivilombudsmannen (2016) *Kvinner i fengsel – En temarapport om kvinners soningsforhold i Norge*.

⁸ CPT standards, side 94.

Kvinner er spesielt sårbare i situasjoner som under kroppsvisitering eller urinprøvetaking. Internasjonale normer slår entydig fast at visitering kun skal utføres av personell av samme kjønn.⁹

Av retningslinjene til straffegjennomføringsloven fremkommer det at:

«Kroppsvisitasjon bør utføres av tilsatt av samme kjønn som den innsatte. Dersom visitasjonen må gjennomføres av en person av motsatt kjønn, skal en annen tilsatt være tilstede ved visitasjonen.»¹⁰

For urinprøver sier retningslinjene følgende:

«Gjennomføring av urinprøver skal skje etter en av de følgende fremgangsmåter: prøven avgis under tilsyn, og det bør være to tilsatte tilstede. De tilsatte bør være av samme kjønn som den innsatte.»¹¹

Det samme fremkommer i St. meld. nr. 37 (2007–2008) *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn* hvor det fremkommer at:

«Det må vises varsomhet når det gjelder visitasjon og urinprøvetaking av kvinner, og det må tilstrebes at dette utføres av kvinnelige betjenter.»¹²

For å kunne ivareta kvinnelige innsatte i tråd med internasjonale standarder, er det viktig at det sikres at alle betjenter, inkludert vikarer, har høy bevissthet og gode rutiner for hvordan de skal forholde seg til kvinnelige innsatte. Særlig gjelder dette mannlige betjenter.

Det vises i den sammenhengen også til FNs regler for behandling av kvinnelige innsatte og ikke-frihetsberøvende tiltak for kvinnelige lovbrytere (Bangkokreglene), som understreker viktigheten av å utarbeide og implementere gode retningslinjer og regelverk for ansatte som arbeider med kvinnelige innsatte.¹³

5.3 Fengselets sikkerhetsnivå

Prinsippet om at ingen skal sone under strengere forhold enn det som er nødvendig, regnes som et grunnprinsipp i norsk kriminalomsorg.

I straffegjennomføringsloven § 14 siste ledd heter det:

«Domfelte skal ikke overføres til mer restriktivt fengsel enn det som er nødvendig.»

Under besøket fremkom det opplysninger som tilsa at mangel på soningsplasser for kvinner i fengsel med lavere sikkerhetsnivå gjorde at flere innsatte i Kragerø fengsel var plassert på et høyere sikkerhetsnivå enn deres sak tilsa.

⁹ Mandelareglene, regel 81 nr. 3 og Bangkokreglene, regel 19.

¹⁰ Retningslinjer til lov om gjennomføring av straff mv (straffegjennomføringsloven) og til forskrift til loven, fastsatt av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 16. mai 2002, revidert 27. oktober 2008, punkt 3.31.

¹¹ Ibid. punkt 3.30.

¹² St.meld.nr. 37 (2007-2008) *Straff som virker-mindre kriminalitet-tryggere samfunn*, side 151.

¹³ Bangkokregelene, regel 31.

Det er bekymringsfullt hvis innsatte risikerer å måtte oppholde seg under strengere soningsforhold enn nødvendig. Dette vil innebære at de er fratatt flere friheter enn det som kan begrunnes i deres individuelle sak.

Sivilombudsmannen vil følge dette opp i samtaler med Justis- og beredskapsdepartementet.

6 Beskyttelse og ivaretagelse

6.1 Følelse av trygghet

Under samtaler med innsatte fremkom det at de stort sett følte seg trygge. De innsatte ga jevnt over uttrykk for at de ble behandlet med respekt, fikk hjelp når de trengte det og at de følte seg godt ivare tatt av de ansatte. Ved konflikter mellom innsatte var ansatte raske til å bidra til konfliktløsning. Dette var med på å skape følelse av trygghet hos innsatte. Flere innsatte pekte på at de opplevde det som trygt at fengselet var mindre og hadde en stabil ansattegruppe.

Det ble holdt ukentlige avdelingsmøter mellom innsatte og ansatte, hvor innsatte fikk anledning til å ta opp ulike forhold. I følge flere bidro dette til en opplevelse av medbestemmelse.

6.2 Særlig sårbare grupper

Under besøket til Kragerø fengsel ble det sett særskilt på følgende særlig sårbare grupper:

Kvinner med omsorg for barn: Flere innsatte i Kragerø fengsel hadde daglig omsorg for barn ved innsettelsen. Det fantes likevel ikke en barneansvarlig i Kragerø fengsel (se nærmere omtale i kapittel 12.2 *Barneansvarlig*).

Utenlandske innsatte: Fengselet anslo at omtrent 50 prosent av de innsatte over tid var utenlandske. Forebyggingsenhetens funn tydet på tolk ble brukt i forbindelse med forkynning av dokumenter eller i helsesamtaler. Fengselet benyttet seg også enkelte ganger av advokatenes tolk til å gi innsatte beskjeder. Utover dette var det lite som tydet på at fengselet benyttet seg av tolketjenester overfor utenlandske innsatte i særlig grad, heller ikke i forbindelse med innkomst.

Utenlandske mødre: Kvinner med omsorg for barn og uten restriksjoner ilagt av politiet, fikk normalt mulighet til å gjennomføre telefonsamtaler på eget morsmål. Flere innsatte bekreftet dette. Innsatte måtte selv dekke kostnader til telefonsamtaler. Spesielt for de med familie i utlandet kunne dette innebære en stor utgift. For utenlandske mødre og andre med familie langt borte, ville det være av stor betydning å kunne benytte seg av Skype eller tilsvarende moderne kommunikasjonsverktøy (se nærmere omtale i kapittel 12.2 *Telefon*).

Unge innsatte: Kragerø fengsel hadde ikke hatt innsatte under 18 år etter omgjøringen til kvinnefengsel. Innsatte mellom 18 og 23 år ble, i følge fengselsleder, prioritert til skoleplass.

Innsatte med nedsatt funksjonsevne: På grunn av mange trapper inn til avdelingene og fellesrommene og en utilgjengelig luftegård, er Kragerø fengsel ikke egnet for en bevegelseshemmet person. Dette ble bekreftet av fengselsleder under besøket.

Innsatte med psykisk utviklingshemming: Det fremkom under besøket at det hadde vært innsatte som fengselet hadde vurdert til å være i nærheten av soningsudyktige. I følge fengselsleder ble det lagt til grunn at domstolen hadde gjort en vurdering av soningsdyktighet i forkant av soningen. Fengselet hadde derfor ikke egne rutiner for håndtering av denne gruppen. Forskning¹⁴ tyder på at

¹⁴ Søndena, Erik (2009) *Intellectual disabilities in the criminal system*, Trondheim: NTNU.

en av ti innsatte i norske fengsler har så store lærevansker at det tilsvarer en lett grad av utviklingshemning.¹⁵ Enkelte fengsler har opparbeidet gode rutiner rundt denne problemstillingen.¹⁶

Lesbiske, homofile, bifile, transpersoner (LHBT personer): Fengselet hadde ingen rutiner for å ivareta spesielle behov for beskyttelse eller tilrettelegging for denne gruppen.

6.3 Bruk av dobbeltceller

Straffegjennomføringsloven slår fast at «innsatte skal være i enerom om natten hvis ikke helsemessige forhold eller plassmangel er til hinder for det».¹⁷ Mandelareglene legger til grunn at bruk av dobbeltceller forutsetter en grundig utvelgelsesprosess og at det gjennomføres regelmessig tilsyn om natten.¹⁸ I følge de europeiske fengselsreglene skal innsatte i størst mulig grad gis anledning til å velge om de vil dele celle.¹⁹

Generelt skaper plassering av flere personer på samme celle økt risiko for uønskede hendelser og problemer for den enkelte med å ivareta sitt privatliv. Sivilombudsmannen har tidligere uttrykt bekymring over kriminalomsorgens praksis med å plassere flere innsatte på samme celle.²⁰

Kragerø fengsel hadde 3 dobbeltceller på samme avdeling. Cellene hadde køyeseng og et toalett som kun var atskilt med enkle skillevegger som var åpne i gulv og tak. Cellene ga liten mulighet for privatliv. For noen kan opphold på en dobbeltcelle oppleves som trygt og mindre ensomt. Det er imidlertid en klar risiko for at det å bli plassert på en dobbeltcelle kan bidra til å sette en innsatt i en sårbar situasjon eller skape uheldige avhengighetssituasjoner. Det kan for eksempel gjøre det vanskeligere å beskytte seg mot press som gjelder medisiner, mat, røyk eller andre goder innsatte har tilgang til. Press av seksuell art og trusler kan også forekomme.

Opphold på dobbeltcelle kan også være ekstra belastende ved sykdom, menstruasjon eller når den ene personen røyker. Fellesrommet til avdeling B lå i etasjen over avdelingen og derfor lenger vekk både fra cellene på avdelingen og fra vaktrommet. Vinduet fra vaktrommet til avdeling B var blendet, slik at det ikke var direkte innsyn til og utsyn fra vaktrommet til avdeling B. Et overvåkningskamera i taket i korridoren i avdeling B skulle fange opp eventuelle hendelser. Utformingen av avdeling B med dobbeltceller, ingen direkte tilknytning til fellesområde og mindre direkte innsyn fra vaktrommet, innebar en risiko for at sårbare innsatte og mulige utfordringer knyttet til dobbeltceller ikke ble oppdaget.

Det ble fra fengselets side understreket at innsatte ikke ble plassert på dobbeltcelle med mindre de hadde samtykket til det. Det var likevel uklart hvor stor muligheten var for å flytte dersom en innsatte ønsket å flytte fra dobbeltcelle. Det kom også frem at innsatte på avdeling B blant annet fikk lengre telefonsamtaler i uken, lengre utlåsningstid og mulighet til å handle for et større beløp i

¹⁵ Utviklingshemning er en betegnelse på medfødt eller tidlig ervervet kognitiv svikt. Kognitiv svikt fører til at funksjoner som tenkning, oppmerksomhet, hukommelse, læring og språkforståelse er redusert. (Kilde: Norsk forbund for utviklingshemmede).

¹⁶ Se *Sivilombudsmannens rapport fra Stavanger fengsel i august 2016*, kapittel 6.3 *Særlig sårbare grupper*.

¹⁷ Straffegjennomføringsloven § 17 første ledd tredje setning.

¹⁸ Mandelareglene, regel 12 nr. 2.

¹⁹ De europeiske fengselsreglene, regel 18.5-18.7.

²⁰ Se for eksempel Sivilombudsmannens sak 2006/105, Plassering av flere innsatte på samme celle - dublering og bruk av flermannsceller.

kiosken. Det var usikkert i hvilken grad for eksempel mulighet for lengre samtaler med familie og barn var avgjørende for at enkelte aksepterte å bli plassert på dobbeltcelle.

På bakgrunn av risikoen det utgjør, er det grunn til at fengselet utviser stor forsiktighet med å plassere innsatte på samme celle. Dersom fengselet finner at bruk av dobbeltcelle ikke kan unngås, understrekes det at dette bør baseres på frivillighet.

Anbefalinger

- Fengselet bør utvise stor forsiktighet med å plassere innsatte på dobbeltcelle. Der dette gjennomføres bør det baseres på frivillighet etter en grundig risikovurdering av sammensettingen av innsatte.

7 Fysiske forhold og fellesskap

7.1 Celler

Enecellene på avdeling A var cirka 6 kvadratmeter, mens dobbeltcellene på avdeling B var cirka 9,5 kvadratmeter. Standard inventar på enecellene var seng, skrivbord, liten håndvask, klesskap, WC og TV. Dobbeltcellene hadde samme inventar med unntak av et større klesskap og at sengen var en køyeseng. Toalettet på dobbeltcellene var skilt ut med enkle skjermvegger som var åpne ved gulv og over hodehøyde.

Alle cellene var pusset opp i forbindelse med at fengselet ble et kvinnefengsel. Arbeidet hadde i all hovedsak blitt utført av ansatte ved fengselet i desember 2015.

7.2 Fellesskap og utetid fra cella

Fellesskapsområdet til avdeling A var plassert i enden av gangen med innsyn til/fra vaktrom. I denne var det tilgang til felles kjøkken, samt en stor TV. Fellesskapsområdet til avdeling B var plassert i etasjen over avdelingen. Dette hadde også felles kjøkken. På grunn av ombygging av skoleavdelingen var dette området under besøket også i bruk som skoleavdeling.

De innsatte på begge avdelingene hadde mer enn åtte timers utetid fra celle i løpet av en dag, både i ukedagene og i helgene. Dette er i tråd med den europeiske torturforebyggingskomite (CPT) sine standarder.²¹ Det var imidlertid klare begrensninger på hvilke aktiviteter de innsatte kunne fylle denne tiden med (se nærmere kapittel10 *Arbeids- og aktiviseringstilbud*)

7.3 Uteområdet

Innsatte hadde tre muligheter for friluft i løpet av en dag. Hovedluftetiden var mellom 16.00–17.00. I tillegg var det to kortere luftepauser på 15 minutter. Målet med disse var å senke behovet for å røyke innendørs.

Avdeling A og B hadde felles luftetid. Det fremkom i informasjonsheftet til innsatte at ved forespørsel kunne innsatte på avdeling B bruke luftegården på andre tidspunkter innenfor fellesskapstidene.

Kragerø fengsel har én luftegård. Denne er rundt 70 kvadratmeter og ble omtalt av flere innsatte som et bur. Luftegården har høye vegger kledd med mur og treverk og på toppen var det et kraftig nettinggjerde over. Bakken var asfaltert. Det fantes en enkel sittebenk for to til tre personer og et volleyballnett. Utover dette fantes det ikke møblering. Luftegården var ikke egnet for løping, jogging eller ballspill. Det asfalterte underlaget fremstod som lite egnet for fysiske aktiviteter. Det kom likevel frem at det noen ganger ble gjennomført felles steptrening på kasser på asfaltplassen. Luftegården ga ikke mulighet til utsyn eller beskyttelse mot regn eller snø og hadde begrenset tilgang til direkte sollys. Samlet fremsto luftegården mer som en luftegård for en restriktiv avdeling («stråleluftegård»), enn en ordinær luftegård på høyere sikkerhetsnivå for innsatte uten restriksjoner.

Det fremkom at det var etablert en ordning som ble omtalt som «plussbetjent». Denne ordningen var et resultat av at turnusen frigjorde én betjent på én vakt tre ganger i uken fra den ordinære vaktplanen. Plussbetjenten ble brukt til å ta seg av fremstillinger og transport av innsatte. Tid som var

²¹ CPT Standards, side 17, avsnitt 47.

til overs ble brukt til å ta med innsatte på ulike fritids- og sosiale aktiviteter, som handletur, gåtur eller tur til bibliotek eller kino. Enkelte ganger kunne innsatte også delta på trening sammen med plussbetjent utenfor fengselet. Fengselet hadde også kjøpt inn sykler og kanoer som kunne brukes på fellesturer for innsatte. Ordningen med aktiviteter utenfor fengselet sammen med plussbetjent var forbeholdt «sikkerhetsklarerte» innsatte.²² I følge fengselet var dette tiltaket med på å dempe ulempene ved dårlig egnet luftegård. På besøkstidspunktet var det 6 innsatte som var «sikkerhetsklarerte». Flertallet av de innsatte hadde derfor svært begrenset tilgang til frisk luft, fysiske aktiviteter ute og direkte sollys, særlig i vinterhalvåret. Vurderinger av om innsatte kunne bli «sikkerhetsklarert» ble gjennomført ukentlig.

Flere innsatte fortalte om fleksible muligheter for å bruke treningsrommet. Treningsrommet var utstyrt med treningsapparater som treningssykel, vekter, tredemølle og treningsmatter. Selve rommet var relativt lite og uten vinduer og det ga ikke mulighet for fellestrening.

Mulighet for fysisk aktivitet i friluft er viktig for innsattes velferd, og uteområdene i et fengsel bør legge til rette for og stimulere til aktiviteter i friluft. Mandelareglene slår fast at utendørsarealene skal gjøre det mulig for innsatte å ha fysisk aktivitet.²³ Dette fremheves også i CPTs standarder.²⁴

Lufttegården ved Kragerø fengsel er markant dårlige enn luftegårdene forebyggingsenheten har besøkt i andre fengsler, med unntak av Kongsvinger fengsel avdeling G der uteområdet også fremstod som lite egnet.²⁵ Det virket ytterligere belastende at det ikke fra noe sted i fengselet, inkludert lufttegården og fellesrommet i øverste etasje, var mulig å se lenger enn noen få meter. Med unntak av én celle, hadde ingen av cellene utsyn til natur. Cellene som vendte inn mot byggets bakside så rett inn i fjellveggen 1-2 meter bak. Dette, og de trange lokalene, bidro til å forsterke opplevelsen av å være atskilt fra verden utenfor.

Fengselet orienterte om at Statsbygg var kontaktet om muligheter for å gjøre endringer i lufttegården, men dette hadde foreløpig ikke resultert i konkrete planer. Det ble også vist til de begrensningene som fulgte av at fengselsområdet delvis grenser til en politistasjon, en kommunal park og boliger.

De store begrensningene i mulighet for fysisk aktivitet i friluft bidro til at Kragerø fengsel ikke fremstod som egnet for lengre opphold og for gravide innsatte.

Anbefalinger

- De innsatte bør sikres muligheter for fysisk aktivitet i friluft som tilfredsstiller internasjonale standarder.
- Lufttegården bør oppgraderes, slik at den blir på nivå med andre høysikkerhetsfengsler og tilpasset lengre soningstid.

²² I følge fengselsledelsen er dette en klarering av innsatte som fengselet mener at kan fremstilles ut av fengselet alene med en tjenestemann eller sammen med inntil tre andre innsatte sammen med en tjenestemann. Det er Kragerø fengsel som beslutter om en innsatt kan sikkerhetsklareres.

²³ Mandelareglene, regel 23, nr. 2.

²⁴ CPT Standards, side 18, punkt 48.

²⁵ I Justis- og beredskapsdepartementets statsbudsjett for 2016–2017 står det at Kriminalomsorgsdirektoratet arbeider med å tilrettelegge Kongsvinger fengsel, Avdeling G, med om lag 20 plasser med høy sikkerhet, til kvinnelige innsatte. (Prop. 1 S Justis- og beredskapsdepartementet (2016-2017), side 83).

8 Mottaksrutiner og informasjon ved innkomst

Gode mottaksrutiner skal sikre at innsatte raskt blir satt inn i sine rettigheter og plikter i fengsel og at spesielle behov, risikofaktorer og sårbarhet hos den innsatte avdekkes. På den måten kan risikoen for selvmord, selvskading og forverring av psykiske lidelser minimeres. Samtidig er det en utfordring at innkomstprosessen for mange innsatte kan være preget av sjokk eller at innsatte kan være ruspåvirket. Informasjonen må derfor gjentas jevnlig for at en skal kunne forsikre seg om at den er blitt forstått.

8.1 Mottaksrutiner og inkomstsamtale

Innsatte i Kragerø fengsel kommer fra hele landet. Noen har blitt innkalt til soning, mens andre har blitt overført fra andre fengsler. Alle registreringer av innsatte ble gjennomført i mottaksrommet der det blant annet var joggedresser til innsatte som manglet klær, truser, truseinnlegg og gummihandsker til bruk ved visitering. Visitering ved innkomst foretas inne på mottaksrommet (se kapittel 9.2 *Visitering*). Urinprøver ble tatt på et WC ved mottaksrommet. Urinprøver ble utelukkende tatt av kvinnelige betjenter. Dersom det ikke var tilstrekkelig antall kvinnelige betjenter på vakt ble urinprøvingen utsatt.

Det fremgikk av registreringsskjemaet at fengselet blant annet innhentet informasjon om innsatte har omsorg for barn. Det er positivt at fengselet innhenter denne informasjonen ved innkomst.

Innsatte fikk også utlevert informasjonsbrosjyre om fengselet i mottaksrommet. Flere innsatte fortalte de var blitt vist rundt i fengselet ved innkomsten, inkludert treningsrommet og besøksrommet.

De fleste innsatte har et stort informasjonsbehov i de første dagene i fengsel, spesielt de som sitter i fengsel for første gang. Det kom frem at selv om innsatte hadde fått utlevert et informasjonshefte, måtte noen spørre andre innsatte for å få informasjon om regler og rutiner. Særlig gjaldt dette i starten. Innsatte bør ikke være prisgitte andre innsatte for å få informasjon som er relevant for oppholdet i fengselet.

Kontaktbetjent

De innsatte uttrykte i all hovedsak stor tilfreds med kontaktbetjentordning.²⁶ Mange hadde fått god hjelp, og opplevde det enkelt å få tak sin kontaktbetjent. Gjennomgående syntes de innsatte å ha fått utdelt en kontaktbetjent samme dag eller kort tid etter at de kom inn i fengselet. Alle fikk både en hovedkontakt og en sekundærkontakt. Kontaktbetjentordning syntes på denne bakgrunn å være velfungerende.

²⁶ Hovedoppgavene til en kontaktbetjent er å sikre at den innsatte får informasjon om fengselet og hvilke rettigheter og plikter innsatte, at problemer, behov og ressurser blir kartlagt snarest mulig etter innsettelsen, å støtte og motivere den innsatte, å være et bindeledd mellom den innsatte og fengselet for øvrig, å medvirke til prosessen med å planlegge tiden etter soning, og å bistå ved henvendelser utad, for eksempel til sosialkontor, arbeidskontor og undervisningsmyndigheter. (Kilde: Kriminalomsorgsdirektoratet, Rundskriv 02/2002 *Retningslinjer for kontaktbetjentarbeidet*).

8.2 Informasjon til utenlandske innsatte ved innkomst

Utenlandske innsatte har krav på informasjon på et språk de forstår.²⁷ Utenlandske innsatte kan være ekstra sårbare under fengselsopphold ved at de befinner seg langt unna hjemsted, kultur, familie og annet nettverk. De mottar sjeldnere eller aldri besøk, og de kan oppleve både kulturell og religiøs avstand fra andre innsatte. Dette gjør utenlandske innsatte mer utsatte for isolasjon.

Betydningen av informasjon til innsatte i innkomstfasen er nedfelt i Bangkokreglene²⁸ og Mandelareglene.²⁹ Der blir det blant annet slått fast at alle innsatte umiddelbart etter innkomst skal gis informasjon om lovverk og interne fengselsregler, rettigheter og plikter og all relevant informasjon som gjør det mulig for en innsatt å tilpasse seg hverdagen i fengsel. Slikt informasjonsmaterieell skal være tilgjengelig på de mest utbredte språkene blant de innsatte. Dersom en innsatt ikke forstår noen av språkene, skal tolk benyttes. Det syntes ikke å bli brukt tolk overfor utenlandske innsatte i innkomstamtaler.

Informasjonsheftet som utleveres ved innkomst til fengselet fantes på norsk, engelsk og polsk og var planlagt oversatt til spansk og litauisk. Det fantes ingen annen informasjon på andre språk til innsatte.

Det fremkom under besøket at rundt 25 prosent av innsatte til enhver tid er utenlandske. Under besøket var ca 50 prosent av de innsatte utenlandske. Fengselet bør sørge for oversettelse av den viktigste informasjonen til de mest relevante språkene.

Anbefalinger

- Det bør sikres at alle innsatte ved innkomst mottar muntlig og skriftlig informasjon om sine rettigheter og fengselets rutiner på et språk de forstår.
- Fengselet bør sikre at utenlandske innsatte som har behov for det, gis mulighet for bruk av tolk ved behov også i tiden etter innkomstfasen. Særlig gjelder dette innsatte som snakker lite eller ingen engelsk.

²⁷ «Ved fengsling, og så ofte som nødvendig etterpå, skal alle innsatte informeres skriftlig og muntlig på et språk de forstår om de bestemmelser som gjelder for disiplinen i fengselet og om sine rettigheter og plikter i fengselet», de europeiske fengselsreglene punkt 30.1. Se også Bangkokregel 2 og Mandelaregel 54 og 55.

²⁸ Bangkokreglene, regel 2 nr. 1.

²⁹ Mandelareglene, regel 54 og 55.

9 Kontrolltiltak

Det er ingen sikkerhetscelle eller sikkerhetsseng ved Kragerø fengsel. Ved behov for sikkerhetscelle brukes Telemark fengsel, Skien avdeling som også fatter vedtakene. I etterkant av besøket har forebyggingsenheten fått informasjon fra fengselet om at Bredtveit fengsel og forvaringsanstalt også kan benyttes ved behov.

Fengselet oppga at ingen innsatte hadde vært sendt til sikkerhetscelle eller sikkerhetsseng ved Telemark fengsel, Skien avdeling etter at fengselet ble et kvinnefengsel.

9.1 Utelukkelse fra fellesskapet

Ifølge straffegjennomføringsloven § 37 kan fengselet beslutte at en innsatt helt eller delvis skal utelukkes fra fellesskapet med andre innsatte dersom det er nødvendig for å hindre at innsatte fortsetter å påvirke miljøet i fengselet på en særlig negativ måte, hindre innsatte i å skade seg selv eller øve vold eller fremsette trusler mot andre, hindre betydelig materiell skade, hindre straffbare handlinger, for å opprettholde ro, orden og sikkerhet eller dersom den innsatte ønsker det selv. Hel eller delvis utelukkelse etter første ledd skal ikke opprettholdes lenger enn nødvendig, og det skal skje en fortløpende vurdering av om det fortsatt er grunnlag for utelukkelsen.

Det skal alltid fattes vedtak ved utelukkelse fra fellesskapet.³⁰ I tilfeller der innsatte soner under forhold som i realiteten tilsvarer hel eller delvis utelukkelse fra fellesskap, i tiden det normalt avvikles fellesskap ved fengselet, skal det fattes vedtak om hel eller delvis utelukkelse fra fellesskap.

Omfang og varighet

Siden Kragerø fengsel ble et kvinnefengsel var det fattet ett vedtak om hel utelukkelse fra fellesskapet. Denne varte i omtrent fire timer.

Fengselet har også anledning til å utelukke innsatte fra fritidsfellesskap etter straffegjennomføringsloven § 40. Dette innebærer at den innsatte kan delta i arbeid og skole, men utelukkes fra kontakt med andre innsatte utover dette.

Under besøket fremkom det at dersom en innsatt leverer en positiv urinprøve, får vedkommende valg mellom å bli utelukket fra fellesskapet etter straffegjennomføringslovens § 40 eller å gjennomføre russamtale (se nærmere om russamtale i kapittel 11.5 *Psykisk helse og rusmestring*). Det ble oppgitt at russamtale hadde blitt brukt én gang i 2016. Det er positivt at fengselet sikrer at det blir brukt mindre inngripende tiltak som alternativ til utelukkelse fra fritidsfellesskapet der dette er mulig.

Fengselet oppga at i 2016 var det to hendelser som hadde endt med reaksjon i form av tap av fritidsfellesskap. Begge to varte i fem dager.

9.2 Visitering

Av innsendt informasjon fra fengselet fremkom det at:

³⁰ Begrensninger i, eller utelukkelse fra, det alminnelige daglige fellesskap kan bare vedtas hvis vilkårene i straffegjennomføringsloven §§ 17 annet ledd, 29 annet ledd, 37, 38, 39 eller 40 annet ledd bokstav d er oppfylt. Dette følger av en tolkning av straffegjennomføringsloven § 17 første ledd, og er bekreftet i Kriminalomsorgsdirektoratets retningslinjer, punkt. 3.15.17.

«Innsatte skal alltid kontrolleres før og strippes etter ukontrollerte besøk. Innsatte kan strippes etter kontrollerte besøk dersom det anses nødvendig. Dersom kun menn er på vakt visiteres de til trusa og får bistand fra politiet til det resterende».

Fengselsleder informerte under besøket om at visitering aldri hadde måttet utføres av menn alene. Dette ble bekreftet av innsatte under besøket. I følge fengselsleder kunne det være aktuelt å be om bistand fra politiet ved visitering dersom det skulle oppstå en situasjon der fengselet ikke hadde tilstrekkelig kvinnelige betjenter på vakt. Det var uklart imidlertid hva som var hjemmel for en slik bruk av politipersonell i fengselet.

Internasjonale normer slår fast at visitering kun skal utføres av personell av samme kjønn som den innsatte.³¹

En full visitering kan både innebære at den innsatte må kle helt av seg, eller at avkledningen gjennomføres trinnvis slik at alle klærne tas av, men ikke samtidig. På denne måten unngås det at den innsatte må være helt naken selv om alle klærne og hele kroppen undersøkes. Innsatte fortalte at det både kunne forekomme full visitering og to-trinns visitering. Det kom også frem at innsatte som ble mottatt fra andre fengsler, ikke alltid ble kroppsvisitert. Visitering ble alltid utført av to kvinnelige betjenter.

I ett av tilfellene hadde kvinnelig helsepersonell vært tilstede for å sikre at det var to kvinnelige ansatte tilstede. Helsepersonellens deltagelse under kontrolltiltak i fengselet kan føre til en uheldig rolleblanding. For å sikre innsatte pasientenes tillit til helsevesenet er det viktig at helsepersonells uavhengighet til fengselet ivaretas. Helsepersonell bør derfor ikke delta under kontrolltiltak som visitering.

Anbefalinger

- Kragerø fengsel bør ta opp med Kriminalomsorgsdirektoratet hjemmel for å benytte politiets ansatte eller helsepersonell ved visitasjoner av innsatte.

³¹ Ref. Mandelareglene, Bangkokreglene og de europeiske fengselsreglene.

10 Arbeids- og aktivitetstilbud

Kvinner i fengsler har ofte en rekke levekårsproblemer, inkludert liten eller ingen erfaring fra arbeidslivet. I en levekårsundersøkelse fra 2002 fremkom det at kun én av tre kvinner var i arbeid ved innsettelsen.³²

Kriminalomsorgen skal legge til rette for at innsatte får et aktivitetstilbud på dagtid.³³ Et godt utbygd aktivitetstilbud er viktig for å gi innsatte meningsfulle soningsforhold og progresjon i straffegjennomføringen. I punkt 26.3 i de europeiske fengselsreglene framkommer det at «Arbeidet som tilbys, skal så vidt mulig være av en slik art at det opprettholder eller øker de innsattes evne til å forsørge seg etter løslatelsen». Videre har CPT påpekt at kvinner som er frarøvet friheten, skal ha mulighet til like meningsfullt arbeid som mannlige innsatte.³⁴

10.1 Arbeidstilbud

I følge tall fra fengselet var 73 prosent av de innsatte pr 17.10.16 sysselsatt.

Varetektsinnsatte kan ikke pålegges generell arbeidsplikt utover renhold av fellesområder og oppvask på kjøkken.³⁵ Øvrige innsatte som nekter å utføre pålagte arbeidsoppgaver ble ansett å bryte aktivitetssplikten og ville miste retten til dagpenger.

Innsatte i arbeid eller skole får utbetalt 65 kroner i dagpenger. Dagpengene går med til å dekke utgifter til private telefoner, ekstra mat, sigaretter og andre varer. I følge oppslag på avdelingene har domfelte innsatte på avdeling A lov å handle for 650 kroner i uken, fortrinnsvis fra arbeidspenger, men de har lov å fylle på med inntil 200 kroner i uken fra private midler. Domfelte innsatte på avdeling B kan handle for inntil 750 kroner i uken fra arbeidspenger og kan fylle på med inntil 300 kroner av egne penger. Varetektsinnsatte har ingen begrensninger i bruk av private penger.

Fengselet tilbød de innsatte enten å arbeide med pakking av skruer eller å utføre ulike renholdsoppgaver. Det skal i tillegg være under planlegging å etablere et vaskeri i fengselet. Dette vil kunne sysselsette en til to personer. Fengselet mottar ferdig mat fra leverandør i byen og tilbyr derfor ikke arbeidsplasser på kjøkken.

Pakkingen av skruer bestod i å putte en skrue gjennom et hull i en metallplate og legge skruen og platen i en plastikksekk. Rommet der pakkingen foregikk, var i liten grad tilrettelagt for denne type oppgaver. Hverken arbeidsbordet eller stolene kunne tilpasses en god arbeidsstilling for å utføre det ensformige arbeidet. Rommet hadde for øvrig ingen vinduer.

Flere innsatte uttrykte misnøye med arbeidstilbudet både når det gjaldt innhold og mangel på relevans for arbeidslivet utenfor fengselet.

10.2 Et verdig arbeidstilbud?

I St.mld. nr. 37 *Kriminalomsorgsmeldingen* (2007–2008) fremkommer at arbeidsbedriften skal være en integrert del av rehabiliteringen i fengslene. Videre fremkommer det i meldingen at:

³² Skardhamar, Torbjørn (2002) *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*. K-serien nr. 1/2002.

³³ Straffegjennomføringsloven § 18 og Mandela-regel 4 punkt 2.

³⁴ CPT standards, s.94 punkt 25.

³⁵ Straffegjennomføringsloven § 49.

«Det må legges bedre til rette for at kvinner tilbys variert arbeid og aktiviteter».³⁶

I *Kriminalomsorgens arbeidsdriftsstrategi for 2015-2018* fremkommer følgende:

«Arbeidsdriften skal gi innsatte kvalifikasjoner for å delta i arbeidslivet etter endt straffegjennomføring. Innsatte skal så langt det er mulig gis tilbud om aktivisering som kan gi dem kompetanse og kvalifikasjoner til å være i et ordinært arbeid på dagens arbeidsmarked. Arbeidsdriften skal søke å gi tilbud til innsatte som gir kompetanse og opplæring i samsvar med etterspørselen på arbeidsmarkedet».³⁷

Mandelareglene inneholder detaljerte standarder for gjennomføring av arbeid i fengsler, herunder at arbeidet skal være av en slik art at det skal gi mulighet for arbeid etter endt soning og at de innsatte skal få en rettferdig lønn for utført arbeid.³⁸

De europeiske fengselsreglene sier spesifikt at det ikke skal diskrimineres på grunnlag av kjønn med hensyn til de typer arbeid som tilbys.³⁹

CPT har også påpekt at kvinner som er fratatt friheten skal ha mulighet til like meningsfullt arbeid som menn. I deres standarder står følgende:

«Women deprived of their liberty should enjoy access to meaningful activities (work, training, education, sport etc.) on an equal footing with their male counterparts. As the Committee mentioned in its last General Report, CPT delegations all too often encounter women inmates being offered activities which have been deemed “appropriate” for them (such as sewing or handicrafts), whilst male prisoners are offered training of a far more vocational nature.»⁴⁰

I rapporten *Likeverdige forhold for kvinner og menn under kriminalomsorgens ansvar* fremkommer det at det finnes færre typer arbeidstilbud i kvinnefengsler enn det finnes for menn i mannsfengsler.⁴¹ En av årsakene til dette sies å være at kvinnefengslene har relativt få innsatte.

Mandelareglene har adressert denne utfordringen slik:

«[...] it is undesirable to maintain prisons which are so small that proper facilities cannot be provided.»⁴²

Kragerø fengsel er et lite fengsel hvor innsatte forteller at de blir godt ivaretatt på mange ulike områder. Samtidig har mange av kvinnene et behov for en reell arbeidstrening, fremfor en enkel sysselsetting under soningen. Et godt og meningsfullt arbeidstilbud kan være sentralt for å motvirke uheldige skadevirkninger av et fengselsopphold og redusere risikoen for fremtidig kriminalitet. Forebyggingsenhetens funn fra fengsler hvor det oppholder seg kvinner, viser at arbeidstilbud

³⁶ St. meld. nr. 37 (2007–2008) *Straff som viker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*

³⁷ <http://www.kriminalomsorgen.no/ny-strategi-for-arbeidsdriften-er-klar.5724046-237613.html>

³⁸ Mandelareglene, regel 96-103.

³⁹ De europeiske fengselsreglene, regel 26.4.

⁴⁰ CPT standards side 94, punkt 24.

⁴¹ Kriminalomsorgen (2015) *Likeverdige forhold for kvinner og menn under kriminalomsorgens ansvar*, s. 54.

⁴² Mandelareglene, regel 89.4

tilrettelagt for kvinnelige innsatte ofte er mangelfullt eller nedprioritert på grunn av ressurs- eller sikkerhetshensyn.⁴³

Arbeidstilbudene i Kragerø fengsel fremstod ikke som et arbeidstreningstilbud som ville gi kvalifikasjoner til å delta i arbeidslivet etter endt straffegjennomføring. Derimot fremstod det som ergonomisk belastende og svært lite stimulerende. Det fremkom heller ikke andre funn under besøket som tilsa at Kragerø fengsel ga innsatte tilbud som oppfyller forventningene i *Kriminalomsorgens arbeidsdriftsstrategi for 2015–2018*.

Det ble under besøket blant annet henvist til at fengselet har et inntjeningskrav, og at det derfor var økonomisk utfordrende å gi et arbeidstilbud som ville kunne bistå de innsatte med reell arbeidstrening. Det fremkom at Kragerø fengsel har et overskudd av skruepakkingen som ble utført for en leverandør av våtromsplater, og at overskuddet ble overført til Telemark fengsel, Skien avdeling. Det ble videre informert om at arbeidsdriften ved Skien avdeling går med underskudd.

I følge en nettside til Telemark fengsel, Skien avdeling, har dette fengselet et bredt skole- og arbeidstilbud.⁴⁴ Eksempelvis tilbys det tømreropplæring, fagopplæring innenfor hotell- og næringsmiddelfag og mekanisk verksted.

Anbefalinger

- Fengselet bør legge til rette for at innsatte kan få tilgang til flere arbeidsoppgaver, som i større grad kvalifiserer for arbeidslivet.
- Fengselet bør inngå en dialog med arbeidstilsynet for å få en vurdering av om arbeidsforholdene ved verkstedet tilfredsstiller arbeidstilsynets krav.

10.3 Skoletilbud

Retten til opplæring er nedfelt i internasjonale konvensjoner og anbefalinger, og skal sikre at både norske og utenlandske innsatte får et opplæringstilbud de kan ha utbytte av.⁴⁵

I kriminalomsorgsmeldingen står at:

«God opplæring er ett av viktigste virkemidlene for å få straffedømte til å mestre livet etter endt soning og det er et viktig kriminalitetsforebyggende tiltak»

Skolen var midlertidig plassert i fellesområdet til avdeling B fram til januar 2017, når et nytt skoleområde skal tas i bruk. De nye skolelokalene vil ikke medføre økte lærerressurser eller endringer i det faglige innholdet i skoletilbudet.

Skoletilbudet var underlagt Hjalmar Johansen videregående skole i Skien og bestod i individuell veiledning på grunnskolenivå og i enkelte videregående fag. Det kom fram under besøket at det i mindre grad ble gitt undervisning og at skoletilbudet i stor grad var basert på selvstudium, hvor læreren fungerte som studieveileder.

⁴³ Sivilombudsmannens (2016) *Kvinner i fengsel – En temarapport om kvinners soningsforhold i Norge*.

⁴⁴ <http://www.kriminalomsorgen.no/telemark-fengsel-skien-avdeling.5055557-242495.html>

⁴⁵ St. meld 37 (2007–2008) *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*.

I tillegg var det tilknyttet en lærer i matfag fire dager i uken, der fokuset var på renhold, hygiene og matlaging.

I følge informasjon fra skoleavdelingen som forebyggingsenheten har fått ettersendt, tilbyr skolen grunnskole for voksne i seks fag, engelsk for nybegynner- og videregående nivå for utenlandske innsatte, norsk for fremmedspråklige, dataundervisning med avsluttende eksamen fra Datakortet og restaurant- og matfag. I tillegg fremkom det at alle elever som har deltatt på kurs tilbys et kursbevis med læringsmål og antall timer de har deltatt.

I 2017 planlegges det kurs innen renhold og vaskeri hvor det, i følge ettersendt informasjon, skal bli mulighet for å ta prøver med kursbevis. Skoleavdelingen planla i følge dette også kurs innenfor musikk, søm, førstehjelp og kurs i å skrive søknader. Disse skal i hovedsak ivaretas av innleide kursholdere. Det fremkom videre av ettersendt informasjon at det vil bli noen utvidelser i tilbudet i fengselet med yrkesfag som kan føre til delkompetanse/fagbrev. Hva dette tilbudet skal bestå av fremkommer ikke, selv om det er forventet igangsatt om kort tid.

I ett tilfelle hadde en innsatt fått tilgang til å delta på et voksenopplæringssenter utenfor fengselet og ta eksamen i de fagene hun manglet for å få generell studiekompetanse.

Under befaringen holdt flere av de innsatte på skoleavdelingen på med håndarbeid til et juleverksted ved Hjalmar Johansen videregående skole. Dette fremsto mer som et aktiviseringstiltak enn som del av et skoletilbud.

10.4 Andre aktivitetstilbud

I 2016 ble det gjennomført to sinnenestingsprogrammer med seks innsatte per program. Fengselet opplyste om at det planlegges flere tiltak i form av kurs og fritidsaktiviteter, men at disse foreløpig ikke var igangsatt på grunn av den pågående ombyggingen av skolelokalet i fengselet.

Fengselet hadde ikke bibliotek.

11 Helsetjenesten

Helsetjenesten ved Kragerø fengsel er tilknyttet legevakten i Kragerø kommune. Lederen for legevakten er også lederen for fengselshelsetjenesten.

Helsetjenesten har to sykepleiere i tilsammen 60 prosent stilling. Sykepleierne er til stede i fengselet på tirsdager, onsdager og fredager 10.00–14.00. Legetjenester gis av en lege som er i fengselet to timer i uken. Dette tilsvarer åtte prosent stilling. I tillegg kommer det en fysioterapeut i to timer i uken. Denne utfører ikke behandling inne i fengselet, men gir råd og veiledning. Ved behov for behandling hos fysioterapeut blir innsatte henvist til behandling utenfor fengselet.

Fengselet har også en sykepleier fra LAR (legemiddelassistert rehabilitering) som kommer i ukedagene og deler ut LAR-medisiner. I følge helsetjenesten utfører LAR-sykepleieren ikke ordinære sykepleieoppgaver.

Ved overgangen fra mannsfengsel til kvinnefengsel ble det gjort flere organisatoriske endringer. Ved overgangen fikk ledelsen tidlig tilbakemelding om at det var behov for høyere grad av tilstedeværelse fra helsetjenesten enn tidligere. Dette gjaldt særlig fordi det ble opplevd å være mer psykiske lidelser blant innsatte. Av denne grunn ble stillingsandelen til sykepleierne økt fra 30 prosent til 60 prosent. I forbindelse med denne økningen ble det besluttet at stillingsprosenten skulle deles mellom to sykepleiere isteden for én tidligere. Helsetjenesten ble også flyttet til nye lokaler i fengselet, fordi tidligere lokaler ble ansett som lite egnet for å gjennomføre helsesamtaler og legeundersøkelser.

Fengselshelsetjenesten møter ofte andre utfordringer enn den ordinære helsetjenesten og ledelsen for helsetjenesten fortalte at det planlegges økt samarbeid med helsetjenester i andre kvinnefengsler.⁴⁶ Slik erfarings- og kompetanseutveksling på tvers av fengsler er et positivt tiltak.

Gjennomgående fremsto helsetjenesten som velfungerende på sentrale områder og ledelsen ved helsetjenesten ga inntrykk av å ha høy bevissthet rundt de ulike helseutfordringene kvinner i fengsel kan møte.

11.1 Helsetjenestens rutiner ved innkommst

I Mandelareglene trekkes det frem at helsepersonell skal se, snakke med og undersøke enhver nyinnsatt så fort som mulig etter innkommst, og etter det ved behov.⁴⁷ Dette er viktig for å avdekke eventuell sykdom, psykisk tilstand og selvmordsrisiko, sårbarheter og helsebehov. Den europeiske torturforebyggingskomiteen (CPT), legger i sine anbefalinger vekt på helsetjenestens rolle i selvmordsforebygging.⁴⁸ Tilsvarende fremheves det i de europeiske fengselsreglene at fengselets helsetjeneste «skal spesielt legge vekt på å forebygge selvmord».⁴⁹

Innsatte fortalte at de hadde raskt kommet i kontakt med helsetjenesten ved innkommst.

På grunn av helsetjenestens vaktordning risikerte innsatte som kommer til fengselet på en fredag etter klokken 14.00 å ikke få innkommstamtale med helsepersonell før på tirsdag.

⁴⁶ Se blant annet <https://sykepleien.no/reportasje/2016/04/sykepleie-bak-laste-dorer>.

⁴⁷ Mandelareglene, regel 30.

⁴⁸ CPT Standards, side 44, avsnitt 57-59.

⁴⁹ De europeiske fengselsreglene, punkt 47.2.

Det fremkom under besøket at helsetjenesten utøvde fleksibilitet når det gjaldt å oppsøke innsatte i fengsel utenom ordinær arbeidstid dersom dette ikke kunne vente til neste vakt.

Det vises til CPTs anbefalinger til Norge i 2011 om helsevurdering under inntakssamtaler:

«The CPT reiterates its recommendation that the necessary steps be taken at Bredtveit and Skien Prisons and, where appropriate, in other prisons to ensure that every newly-admitted prisoner is properly interviewed and physically examined by a medical doctor—or a fully qualified nurse reporting to a doctor—as soon as possible after his/her admission; save for exceptional circumstances, the interview/examination should be carried out on the day of admission.»⁵⁰

I Helsedirektoratets veileder⁵¹ for helsetjenester til innsatte presiseres følgende:

«I følge de europeiske fengselsreglene skal lege, eller sykepleier ("qualified nurse"), møte alle innsatte umiddelbart etter innsettelsen, og skal undersøke dem med mindre dette åpenbart er unødvendig. Undersøkelsen vil være et ledd i arbeidet med å ivareta den innsattes rett til nødvendig helsehjelp.»

Anbefalinger

- Nye innsatte bør få helsevurdering av lege, eller sykepleier som rapporterer til lege, helst i tilknytning til inntakssamtale eller senest i løpet av ett døgn.

11.2 Tilgang til helsetjenester under fengselsoppholdet

Innsatte som ønsket samtale med helsetjenesten kunne gi beskjed til betjentene, som enten tok direkte kontakt med helsetjenesten eller førte navnet inn på en påmeldingsliste. Denne ble gjennomgått av helsetjenesten i morgenmøte de dagene de var på arbeid.

Flere innsatte fortalte at de ofte fikk time samme dag eller dagen etter at de hadde meldt seg på. Dette er i tråd med Mandelareglene og anbefalinger fra den europeiske torturforebyggingskomiteen (CPT).⁵²

Ansatte fortalte om et godt samarbeid med helsetjenesten. Hvis det oppsto behov for helsehjelp utenom helsetjenestens kontortid hadde betjentene anledning til å ringe fengselets sykepleiere på fritid. Både helsetjenesten og betjentene uttrykte at dette var en god ordning for å sikre at innsatte ble møtt av helsepersonell de hadde kjennskap til.

God kommunikasjon som får fram pålitelig og relevant informasjon er avgjørende for å kunne gi de innsatte den helsehjelpen de har behov for. Helsetjenesten fortalte at når det gjelder innsatte som ikke forstår norsk eller engelsk, brukes det tolk. Forebyggingsenhetens funn tyder likevel på at dette ikke alltid er tilfellet.

⁵⁰ Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT), Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 18 to 27 May 2011, CPT/Inf (2011) 33, side 29, avsnitt 67.

⁵¹ *Helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel*. Veileder IS-1971. Helsedirektoratet.

⁵² Se Mandela-reglene, regel 30 og CPT standards, side 19, avsnitt 53.

Det fremkom også under besøket at helsetjenesten hadde brukt Google translate for å kommunisere med innsatte om helserelaterte spørsmål. Google translate under helsesamtaler er ikke en sikker kilde til kunnskap og den sikrer ikke gjensidig forståelse. Google translate bør derfor ikke erstatte bruken av tolk.

11.3 Konfidensialitet

CPT har i sine helsestandarder for fengsler, understreket betydningen av at innsatte kan kommunisere med helsepersonell på en måte som ivaretar fortrolighet.⁵³ Betydningen av vern om helseopplysninger følger også av Mandelareglene.⁵⁴

Det ble ikke brukt såkalte samtalelapper for å kontakte helsetjenesten og innsatte bekreftet at det ikke var nødvendig for innsatte å opplyse overfor betjentene om hvorfor de ønsket legetime. Dette er viktig ettersom innsattes helseopplysninger er et taushetsbelagt forhold mellom innsatte og helsetjenesten. Ønske om samtale med helsetjenesten ble ført opp i en egen bok som sykepleierne gikk gjennom ved starten av hver vakt.

I «*Registreringsskjema – Opplysninger ved innsettelsestidspunkt*» som brukes av betjentene til å registrere innsatte ved innkomst, bes innsatte om å svare på spørsmål knyttet til medisinbruk. I skjemaet bes innsatte om å oppgi om de bruker medisiner og i så fall, hvilke medisiner, dosering og hvorfor de bruker disse. Innsatte skal ikke måtte oppgi denne informasjonen overfor betjent. Årsak til bruk av medisiner, dosering og type medisiner er et fortrolig forhold mellom helsepersonell og pasient.

Legekontoret og sykepleiekontoret er plassert side om side og det er en kun en enkel skyvedør som skiller de to kontorene. Dette betyr at hvis det foregår to konsultasjoner samtidig, vil innsatte kunne høre hva som blir sagt i det andre rommet.

Det er positivt at innsattes konfidensialitet blir ivaretatt ved at de ikke behøver å fylle ut samtalelapper om hva helsebesøket gjelder. Det er derimot bekymringsfullt at innsattes konfidensialitet ikke ivaretas ved at medisinbruk blir registrert av betjenter. Mangel på mulighet for lydtette konsultasjoner hos helsetjenesten tyder også på at taushetsplikten ikke tilstrekkelig blir ivaretatt.

Anbefalinger

- Helsetjenestens lokaler må tilrettelegges slik at innsatte kan ha en fortrolig samtale med helsetjenesten uten å risikere at samtalen blir overhørt.
- Innsatte skal ikke måtte oppgi opplysninger om medisinbruk til betjener ved innregistrering til fengselet.

⁵³ CPT Standards, side 39, avsnitt 34. Det vises også til CPTs besøk til Danmark 2014, [CPT/Inf (2014) 25], side 35, avsnitt 53.

⁵⁴ Mandelareglene, regel 32 nr. 1 c.

11.4 Kvinnehelse

Kragerø fengsel hadde kvinnelig lege og kvinnelige sykepleiere. Innsatte uttrykte at de var fornøyde med at det var tilgang til kvinnelig lege. Både fengselsleder og leder for helsetjenesten ga uttrykk for at de ønsket å sikre at det fortsatt vil være kvinnelig lege ved fengselet.

Kvinner i fengsel er på flere områder en utsatt gruppe. Kvinnelige innsatte har i større grad enn mannlige innsatte vært utsatt for seksuelle overgrep som ofte fører til traumer, skam og skyldfølelse. Mange kvinnelige innsatte sliter med dårlig selvfølelse som følge av vanskelige oppvekstvilkår og traumatiske opplevelser, blant annet som følge av seksuelle overgrep og prostitusjon. Kvinner har også til dels andre helseplager enn menn og flere har infeksjonssykdommer. Forskning tyder også på at andelen med tyngre rusmisbruk er høyere blant kvinnelige enn mannlige innsatte.⁵⁵

I en studie gjennomført i tre kvinnefengsler i Norge hadde 57 prosent av de kvinnelige innsatte vært utsatt for seksuelle overgrep i voksen alder, og 42 prosent hadde vært utsatt for seksuelle overgrep som barn.⁵⁶ En annen studie blant 316 innsatte i syv norske fengsler viste at kvinnelige innsatte, i større grad enn mannlige innsatte, sliter med angst, alvorlig depresjon og selvmordstanker.⁵⁷ En nyere og mer omfattende studie av den psykiske helsen blant innsatte i norsk fengsler fant en svært høy grad av psykiske lidelser blant både menn og kvinner, herunder angstlidelser og rusrelaterte lidelser.⁵⁸ Denne undersøkelsen fant også at kvinnelige innsatte var langt mer belastet av psykiske lidelser og rusproblematikk, sammenliknet med befolkningen forøvrig.

Kvinnens helseutfordringer, og det at kvinner som sitter i fengsel kan ha et problematisk forhold til egen kropp og helse, er bakgrunnen for at det i Bangkokreglene slås fast at:

«If a woman prisoner requests that she be examined or treated by a woman physician or nurse, a woman physician or nurse shall be made available, to the extent possible, except for situations requiring urgent medical intervention. If a male medical practitioner undertakes the examination contrary to the wishes of the women prisoner, a woman staff member shall be present during the examination.»⁵⁹

Det fremsto under besøket som at helsetjenesten hadde fokus på kvinnehelse i sitt arbeid.

Gravide

Det fremkom under besøket at det hadde sittet gravide kvinner i Kragerø fengselet. Det ble fortalt at eventuell graviditet kartlegges i inkomstsamtalen med helsetjenesten. Forebyggingsenhetens gjennomgang av kartleggingsskjemaet viser derimot at dette ikke er en del av skjemaet for inkomstsamtalen.

Det ble også fortalt at ved et eventuelt opphold av en gravid innsatt ville hun blitt fremstilt av fengselet til helsestasjonen for oppfølging av jordmor.

⁵⁵ Kriminalomsorgen, *Likeverdige forhold for kvinner og menn under kriminalomsorgens ansvar*, 2015 og St.meld. nr. 37 (2007-2008) *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (Kriminalomsorgsmelding)*.

⁵⁶ Amundsen, Marie-Lisbeth (2010) *Bak glemselens slør*, Fontene.

⁵⁷ Amundsen, Marie-Lisbeth (2011) *Kjønnsforskjeller i psykisk helse i norske fengsler*. Nordisk tidsskrift for Helseforskning, nr. 2-2011, 7 årgang.

⁵⁸ Cramer, Victoria (2014) *Forekomst av psykiske lidelser hos domfelte i norske fengsler*, Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri, Helseregion Sør-Øst, Prosjektrapport 2014-1.

⁵⁹ Bangkokreglene, regel 10, nr. 2.

Slik det fremkommer i omtalen om uteområdet er denne lite egnet til aktiv mosjon (se kapittel 7.3 *Uteområdet*). Gravide kvinner i Kragerø fengsel vil ha store begrensninger når det gjelder å kunne ivareta fysiske aktiviteter, samt tilgang til direkte sollys og frisk luft. De bygningsmessige forholdene i fengselet gjør også at gravide kvinner vil møte utfordringer i form av mange trapper og trange ganger.

Anbefalinger

- Graviditet bør kartlegges ved innkomst.
- Gravide kvinner bør ikke sone ved Kragerø fengsel.

11.5 Psykisk helse og rusmestring

Kragerø fengsel har ikke egen psykolog eller psykiater i fengselet. Helsetjenesten har en avtale med spesialisthelsetjenesten som kan benyttes ved behov. Eventuelle samtaler gjennomføres på sykehuset. I samtale med fengselsleder fremkom det ønske om å ha psykiatrisk kyndig helsepersonell i fengselet. Det fremkom også at en av sykepleierne er i ferd med å ta videreutdanning innenfor psykiatri.

Fengselet har en aksjonsplan ved dødsfall, selvmordsforsøk og selvmord. Denne inkluderer ikke tiltak for å forebygge selvmord eller selvskading.

Forskning har vist at innsatte i fengsel har nesten åtte ganger høyere forekomst av selvmord enn øvrig befolkning og at risikoen er særlig høy i varetektsperioden.⁶⁰ Gjennomgang av helsetjenestens skjema for kartleggingssamtale for innsatte ved innkomst viste at innsatte blir stilt spørsmål om selvmordstanker og selvmordsforsøk. Dette ble også bekreftet av innsatte.

Gjennomgang av innsattes innkomstsskjemaet som brukes av betjentene viser at det ikke stilles spørsmål om selvmord. Det er viktig at det foreligger rutiner som sikrer at innsattes eventuelle selvmordstanker eller andre akutte helsebehov blir klarlagt allerede ved innkomst.

Rus og rusmestring

Helsetjenesten kartlegger bruk av rusmidler og andre medisiner i innkomstsamtalen.

Innsatte som deltar i LAR-programmet får utdelt medisiner daglig. Det er positivt at innsatte som er i en prosess å avslutte sitt rusmisbruk kan fortsette med dette under et fengselsopphold.

Hvis en innsatt leverer positiv urinprøve får de et tilbud om en russamtale.⁶¹ Russamtalen består av tilsammen fire samtaler mellom innsatt og en betjent som har tatt et kurs i å utføre en slik samtale. Ved slutten av samtalen utarbeides en kontrakt mellom den innsatte og fengselet. Utenom russamtalen har innsatte ikke tilgang til noen rusmestringstiltak ved fengselet.

I Bangkokreglene fremkommer det at:

⁶⁰ Handlingsplan for forebygging av selvmord og selvskading 2014–2017. Helsedirektoratet IS-2182.

⁶¹ Innholdet i russamtalen fremgår av "Håndbok om russamtalen" utarbeidet av KRUS, og finnes på internett: www.russamtalen.no. Håndboken skal være tilgjengelig i fengslene.

«Prison health service shall provide or facilitate specialized treatment programs designed for women substance abusers, taking into account prior victimization [...]»⁶²

Forsking har vist at kvinnelige innsatte ofte er mer rusbelastet enn mannlige innsatte, sammenlignet med befolkningen for øvrig.⁶³ Forebyggingsenhetens gjennomgang av flere fengsler hvor det oppholder seg kvinner viser likevel at kvinner ofte har ingen eller begrenset tilgang til rusmestringstiltak i fengsel.⁶⁴

Lederen ved helsetjenesten fortalte at det planlegges tettere samarbeid mellom helsetjenesten i fengselet og det kommunale tiltaket «Rus og mestring». Dette er positivt og kan ha stor verdi for flere av de innsatt ved Kragerø fengsel.

11.6 Medisinering

Når helsetjenesten ikke er til stede er det fengselsbetjentene som deler ut medisiner. Dette krever et kurs som legevakten i Kragerø kommune har ansvar for å arrangere. Kurset etterfølges av en eksamen og skal fornyes hvert fjerde år. Det fremkom under samtaler med fengselsleder og ansatte at ikke alle betjentene hadde tatt eksamen, noe som medførte at de ikke var godkjente til å dele ut medisiner til innsatte.

Medisinene som betjentene deler ut til innsatte oppbevares i dosetter på betjentkontoret. På dosettene fremkom det hvilke medisiner innsatte mottar. Dette er en uheldig praksis som forebyggingsenheten har tatt opp med helsetjenesten. Medisinbruk er taushetsbelagt informasjon mellom innsatte og helsetjenesten og bør ikke videreformidles til kriminalomsorgen (se nærmere kapittel 11.3 *Konfidensialitet*). Dagens ordning kan medføre en risiko for brudd på helsepersonellens taushetsplikt.

Anbefalinger

- Fengselet og helseavdelingen bør samarbeide for å finne alternativer til medisinutdeling slik at helsemessig taushetsplikt blir ivaretatt.
- Fengselet bør sørge for at alle ansatte som deler ut medisiner til innsatte har nødvendig godkjenning.

⁶² Bangkokreglene, regel 15.

⁶³ Se blant annet Senter for rus- og avhengighetsforskning (SERAF), (2016) Universitetet i Oslo, *Rusmiddelbruk og helsesituasjon blant innsatte i norske fengsel*, Cramer, Victoria (2014) *Forekomst av psykiske lidelser hos domfelte i norske fengsler*, Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri, Helseregion Sør-Øst, Prosjektrapport 2014-1. Se også Friestad, Christine og Hansen, Inger Lise Skog (2004) *Levekår blant innsatte*, Fafo-rapport 429 og Skardhamar, Torbjørn (2002) *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*, der det blant annet fremgår at kvinnelige innsatt i klart høyere grad enn mannlige innsatt har foreldre med rusmisbruk og også i langt større grad enn menn har brukt heroin og tatt stoff med sprøyte.

⁶⁴ Sivilombudsmannen (2016) *Kvinner i fengsel – En temarapport om kvinners soningsforhold i Norge*.

12 Kontakt med pårørende

CPT har i sine standarder understreket viktigheten av at innsatte kan ha kontakt med omverdenen, spesielt for å kunne ivareta forholdet til familie og nære venner.⁶⁵

Innsatte som ikke hadde restriksjoner kunne få ett besøk i uken i en time om gangen. De som ønsket å besøke innsatte måtte søke om dette og godkjennes av kriminalomsorgen. Tillatelse kunne innvilges for inntil fire personer av gangen. Nærmeste familie ble regnet som én person.

12.1 Besøksrom

Besøksrommet var nymalt og utstyrt med en eldre sofa, to lenestoler, sofabord og et par sittestoler for barn og en eske med barneleker. Det fremkom at møblene snart skulle fornyes.

I følge fengselet legges det til rette for besøk. I enkelte tilfeller kunne besøket foretas utenfor fengselet. Fengselet samarbeider tett med barnevernet i forbindelse med besøk av barn under barnevernets omsorg. Det fremkom under besøket at det har vært færre barnebesøk tetter omgjøringen til kvinnefengsel. I følge fengselsleder var dette fordi mange av mødrene var fratatt omsorgen for barna. Samtidig kom det frem at forhold til egne barn var knyttet til mange sterke følelser og stor sorg for flere av de innsatte og derfor på mange måter et mer utfordrende område enn da fengselet var et mannsfengsel.

I samtaler med innsatte fremkom det at de som hadde hatt besøk var tilfreds med de fysiske forholdene. Dette gjaldt også de som hadde fått besøk av små barn.

12.2 Barneansvarlig

I rundskriv fra Kriminalomsorgsdirektoratet fremkommer det at direktoratet har opprettet en egen funksjon som barneansvarlig i kriminalomsorgen.⁶⁶ Rollen til barneansvarlig er å være en koordinator i arbeidet med å ivareta barn som pårørende i møte med kriminalomsorgen.

Rundskrivet presiserer følgende:

«Kriminalomsorgen må sørge for at hensynet til barn vurderes og vektlegges i samsvar med gjeldende regelverk, samt at barns møte med kriminalomsorgen oppleves så positivt som mulig. Funksjonen som barneansvarlig ved samtlige fengsels- og friomsorgsenheter er et av virkemidlene for å sikre at kriminalomsorgen ivaretar barneperspektivet. Leder ved den enkelte enhet er ansvarlig for at ordningen blir etablert og at det tilrettelegges for utøvelsen av funksjonen.»

I følge fengselsleder har Kragerø fengsel ingen barneansvarlig person, men det finnes en barneansvarlig i Telemark fengsel, Skien avdeling. Selv om det har vært etterspurt flere ganger har denne personen aldri oppsøkt Kragerø fengsel.

Det er meget uheldig at innsatte som har behov for det, ikke får opprettet kontakt med barneansvarlig.

⁶⁵ CPT Standards, side 18, punkt 51.

⁶⁶ Kriminalomsorgsdirektoratet, rundskriv 4/2015 *Retningslinjer for funksjon som barneansvarlig i kriminalomsorgen*.

Anbefalinger

- Kragerø fengsel må sørge for at det blir etablert faste rutiner for at barneansvarlig besøker fengselet, alternativt at det opprettes egen barneansvarlig person i Kragerø fengsel.

12.3 Telefon

Innsatte på avdeling A hadde mulighet til å ringe i 20 minutter i uken, fordelt på to telefonsamtaler. Innsatte på avdeling B hadde utvidet ringetid og kunne ringe i 30 minutter i uken. Det fremkom at dette var et gode som gjaldt avdeling B fordi innsatte der måtte dele celle. Innsatte som hadde små barn kunne søke om å få utvidet ringetid til 40 minutter. Flere innsatte hadde fått dette innvilget. I følge et oppslag i fengselet, kunne de som ikke mottar besøk søke om utvidet telefontid til 30 minutter i uken, fordelt på tre samtaler. Det fremkom også av oppslaget at innsatte måtte oppgi begrunnelse for hvorfor de ikke kunne motta besøk.

Fengselet hadde mulighet til å innvilge ekstra telefonsamtaler med familien i spesielle tilfeller. Dette gjaldt særlig i tilfeller hvor innsatte hadde det vanskelig på grunn av bekymringer eller savn etter familie eller ved alvorlig sykdom i familien. Fra et forebyggingsperspektiv er det positivt at fengselet tar slike individuelle vurderinger.

Innsatte betalte selv alle private samtaler. Dette gjaldt også de som må ringe til utlandet. Pengene ble trukket fra dagpengene de mottar.

Skype⁶⁷, som et alternativ til telefon, var sterkt ønsket av både innsatte og ansatte. Det fremkom at det var få sikkerhetsmessige utfordringer med løsningen ettersom samtaler kan kontrolleres gjennom opptak og at de innsatte uansett ville kunne motta ukontrollerte besøk i fengselet.

Skype er gratis å bruke og vil kunne utgjøre en stor økonomisk forskjell for særlig utenlandske innsatte. Skype gir også mulighet til at mødre kan se sine barn og andre familiemedlemmer ved eventuell videooverføring under samtalen. Dette er særlig viktig for innsatte som har barn og familie i utlandet eller som har familie i Norge som bor langt unna Kragerø fengsel.

Forebyggingsenhetens funn fra flere fengsler tyder på at det er spesielt vanskelig for kvinner som har barn i andre land å opprettholde kontakt med disse.⁶⁸ Etablering av Skype, eller tilsvarende moderne kommunikasjonsmidler vil i de fleste tilfeller være relativt enkelt og billig tiltak, og kan bidra til å forebygge utfordringene som ensomhet, depresjon og andre psykiske belastninger som ofte medfører å sone lange fengselsdommer langt fra familien. Det vil også kunne ha en stor verdi for barna til innsatte.

⁶⁷ Skype er et dataprogram som brukes til IP-telefoni. Siden samtalen skjer over Internett er det ingen tilkoblingsavgift, minuttpris eller abonnementskostnader.

⁶⁸ Sivilombudsmannen (2016) *Kvinner i fengsel – En temarapport om kvinners soningsforhold i Norge*.

Skype finnes allerede i norske høysikkerhetsfengsler som Norgerhaven fengsel i Nederland og Trondheim fengsel, som har opplyst at de i økende grad tilbyr Skype til utenlandske innsatte som har barn i hjemlandet.⁶⁹

Anbefalinger

- For at mødre skal kunne opprettholde god kontakt med sine barn under fengselsopphold, bør fengselet legge til rette for at innsatte kan få tilgang til Skype eller tilsvarende gratis kommunikasjonsløsning.

⁶⁹ Brev fra Kriminalomsorgen region nord, Trondheim fengsel, 24.11. 2015, som oppfølging av Sivilombudsmannens besøk til Trondheim fengsel 17.-19. mars 2015.

Besøksadresse: Akersgata 8, Oslo
Postadresse: Postboks 3 Sentrum, 0101 Oslo
Telefon: 22 82 85 00
Grønt nummer: 800 80 039
Telefaks: 22 82 85 11
Epost: postmottak@sivilombudsmannen.no
www.sivilombudsmannen.no/forebyggingsenheten

